

УДК 631.164.23:631.11:332.122

*М. В. Вацька,
аспірант, Полтавська державна аграрна академія*

ВІДТВОРЕННЯ КАПІТАЛУ ЯК НЕВІД'ЄМНА СКЛADOVA РЕГУЛЮВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ РЕГІОНУ

У статті розглянуті показники відтворення капіталу в сільськогосподарських підприємствах Полтавського регіону. Виявлено, що інвестиційна діяльність сільськогосподарських підприємств повинна бути направлена на досягнення максимального рівня віддачі від капіталовкладень, здійснених у виробництво.

In the article indicators of reproduction of the capital in the agricultural enterprises of the Poltava region are considered. It is established that investment activity of the agricultural enterprises should be directed on achievement of a maximum level of return from capital investments to manufacture.

Ключові слова: інвестиції, капітал, ефективність, віддача, прибуток, валова продукція, товарна продукція.

ВСТУП

Незалежно від виробничих відносин у державі, певні економічні закони є обов'язковими передумовами її розвитку. Серед них — закон відтворення, який передбачає якісне та кількісне відновлення та розширення всіх складових ресурсного потенціалу та ефекту від їх використання на кожному наступному етапі виробничого процесу.

За цих умов першорядного значення набуває раціональне використання капіталу. Як відмічає П.Н. Стецюк, нормальне функціонування та економічний розвиток сільськогосподарських підприємств пов'язані зі здійсненням основної (операційної) та інвестиційної діяльності [5]. При цьому, якщо основна діяльність має перманентний характер, то інвестиційна здійснюється регулярно. У зв'язку з цим вважаємо, що необхідним етапом прийняття рішень щодо управління фінансовими ресурсами є аналіз інвестиційної діяльності підприємств та оцінка їх використання у процесі відтворення.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Проблемам розвитку аграрного сектора України та його інвестиційного та фінансово-кредитного забезпечення в сучасних умовах присвячені праці таких ушавлених українських учених-економістів, як П.Т. Саблук, В.Я. Амбросов, В.Г. Андрийчук, В.П. Ситник, О.М. Шпичак, М.Я. Дем'яненко [2], А.С. Музиченко [4], М.П. Денисенко [3] та ін. Останнім часом зростає кількість публікацій з досліджуваної тематики, однак кризовий стан сільськогосподарських підприємств та незначні обсяги інвестиційних надходжень до аграрного сектору вказують на те, що все ж недостатньо уваги приділено розв'язанню цих питань.

Метою даної статті є дослідження впливу ефективного використання капіталовкладень на збільшення норми прибутку на вкладений капітал у процесі діяльності окремих сільськогосподарських підприємств Полтавського регіону.

РЕЗУЛЬТАТИ

На всіх етапах економічного розвитку об'єктивна необхідність відтворення зумовлена необхідністю виробництва матеріальних благ. Щоб жити треба споживати матеріальні блага, а щоб споживати їх, треба виробляти суспільний продукт.

Отже, якщо споживання є безперервним, то і виробництво в його постійному зв'язку повинне постійно відновлюватись, тобто відтворюватись. Іншими словами, відтворення є не що інше, як безперервність, повторюваність виробництва.

Підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва повинне здійснюватись шляхом збільшення віддачі від вкладеного капіталу. Підвищення капіталобезпеженості виробництва повинно супроводжуватись збільшенням обсягу валової продукції як одного з основних показників відтворення вкладеного капіталу.

На збільшення валової продукції впливає склад самої продукції, рівень урожайності сільськогосподарських культур, рівень продуктивності тварин тощо. Крім того, на вихід валової продукції чинить значний вплив і структура капіталу: чим більша питома вага технічних засобів, тим у більш короткі строки обробляються культури, що сприяє збільшенню їх урожайності та валового збору.

Для визначення ефективності відтворення капіталу застосовують показник валової продукції на одиницю вкладеного капіталу — фондівідда-

Таблиця 1. Групування сільськогосподарських підприємств Полтавської області за рівнем фондівіддачі та її вплив на ефективність виробництва, 2009 р.

Показники	Групи підприємств за вартістю валової продукції на 1 грн. основного та оборотного капіталу, грн.			Показники III групи у % до I групи, %
	I – до 0,3	II – від 0,31 до 0,6	III – понад 0,61	
Кількість підприємств у групі	10	20	10	x
Припадає валової продукції на 1 грн. основного та оборотного капіталу (фондовіддача), грн.	0,18	0,42	0,79	438,89
Припадає основного та оборотного капіталу на 1 грн. валової продукції (фондомісткість), грн.	5,56	2,38	1,27	22,84
Припадає основного та оборотного капіталу на 1 га сільськогосподарських угідь, грн. (фондозабезпеченість)	8885,46	5302,87	2620,06	29,49
Припадає основного та оборотного капіталу на 1 працівника, грн. (фондоозброєність)	235482,93	118571,02	71543,98	30,38
Вироблено валової продукції на 1 га сільськогосподарських угідь, грн.	1603,96	2226,85	2058,14	128,32
Вироблено валової продукції на 1 працівника, грн.	42508,09	49792,03	56200,13	132,21
Рівень рентабельності, %	25,12	30,85	28,53	x
Норма прибутку, %	5,66	14,02	19,13	x

* Джерело: Річна фінансова звітність сільськогосподарських підприємств Полтавської області.

чу. Під капіталом у даному випадку розуміємо сумарну вартість основних та оборотних фондів аграрних підприємств. Величина ж чистого прибутку в розрахунку на одиницю вартості фондів (норма прибутку) є основним критерієм загальної економічної ефективності використання основного та оборотного капіталу в сільському господарстві.

Фондовіддачу умовно можна вважати результативно-факторним показником, оскільки вона, з одного боку, залежить від ефективності використання землі, а з іншого, — активно впливає на підвищення продуктивності праці тим, що при меншій кількості основного та оборотного капіталу, раціональній їх структурі та ефективному використанню можна виробити більше продукції з меншими трудовими та матеріальними затратами. Зростання фондоозброєності праці, безумовно, — важливий фактор підвищення її продуктивності, але це, по суті, екстенсивний шлях, у той час як зростання фондівіддачі — інтенсивний шлях розвитку сільськогосподарського підприємства.

Проаналізуємо вплив фондівіддачі на ефективність виробництва сільськогосподарської продукції аграрних підприємств Полтавської області (табл. 1).

Виходячи з даних, наведених у табл. 1, зауважимо, що з підвищенням рівня фондівіддачі аграрних підприємств Полтавської області економічна ефективність виробництва в цілому має тенденцію до збільшення. Так, із зростанням вартості валової

продукції на 1 грн. основного та оборотного капіталу з 0,18 грн. у першій групі господарств до 0,79 грн. у третій групі, тобто у 4,4 рази, вартість валової продукції на 1 га сільськогосподарських угідь збільшується з 1603,96 до 2058,14 грн., тобто на 28,32 %.

Зростання продуктивності праці на 32,21 % та збільшення виходу продукції з одиниці земельної площі на 28,32 % у третій групі порівняно з першою відбуваються при меншій фондозабезпеченості (2620,06 грн. у третій групі проти 8885,46 грн. у першій) та фондоозброєності (71543,98 грн. та 235482,93 грн. відповідно), але при більш високій фондівіддачі, що позитивно впливає на норму прибутку на вкладений основний та оборотний капітал (19,13 % у підприємств третьої групи проти 5,66 % у підприємств першої групи).

Рівень показників фондівіддачі та фондомісткості продукції формується під дією співвідношень, з одного боку, фондозабезпеченості та про-

дуктивності землі, а з іншого — фондоозброєності праці та її продуктивності. Відношення вкладеного капіталу на одиницю земельної площі характеризує інтенсивність ведення господарства, а відношення валової продукції до земельної площі — продуктивність вкладень у землю.

З наведених тверджень можна зробити висновок: розмір валової продукції на 1 грн. основного та оборотного капіталу підвищується, по-перше, в тому випадку, якщо виробництво валової продукції на 1 га сільськогосподарських угідь збільшується швидше, ніж вкладення капіталу в ту ж площу; по-друге, коли продуктивність праці підвищується швидше, ніж фондоозброєність.

Ефективне використання основного та оборотного капіталу позитивно впливає як на збільшенні рівня фондівіддачі, так і на збільшення норми прибутку на вкладений капітал. Так, інтенсивне використання сільськогосподарської техніки сприятливо позначається на підвищенні фондівіддачі, а також на зниженні собівартості одиниці продукції. У свою чергу, зниження витрат виробництва сприяє збільшенню розміру чистого прибутку, який є складовою частиною норми прибутку на вкладений капітал. Збільшення чистого прибутку за рахунок підвищення капіталозабезпеченості дозволяє скоротити терміни окупності вкладених у виробництво коштів.

Дослідження впливу рівня інвестиційних вкладень на розмір валової продукції проводилося за

2000—2009 рр. на прикладі досліджуваних підприємств на основі багатофакторної моделі за допомогою кореляційно-регресійного аналізу. Для цього за результативну ознаку було взято вартість валової продукції в розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь, грн. (y_x), а за фактори впливу на результативну ознаку:

— (x_1) — розмір інвестицій на 1 га сільськогосподарських угідь, (інвестиційна забезпеченість), грн./га;

— (x_2) — вартість основних засобів на 1 га сільськогосподарських угідь (фондозабезпеченість), грн./га;

— (x_3) — вартість позичкового капіталу на 1 га сільськогосподарських угідь (капіталозабезпеченість), грн./га.

Дослідження показали, що на СВК "Батьківщина" Котелевського району Полтавської області між вартістю валової продукції на одиницю земельної площі та визначеними факторами має місце тісний функціональний зв'язок, який описується рівнянням:

$$y_{(x)} = 3207,71 + 1,5x_1 - 0,54x_2 + 0,96x_3,$$

Загальний коефіцієнт кореляції становить $r_{yx} = 0,904$, що говорить про якість моделі та щільність зв'язку між результативною та факторними ознаками. Оскільки $F_{\text{розр.}} > F_{\text{табл.}}$, то багатофакторну лінійну економетричну модель з надійністю $p = 0,95$ можна вважати адекватною експериментальним даним і на підставі прийнятої моделі можна проводити економічний аналіз.

У ПОСП ім. Суворова Решетилівського району Полтавської області кореляційний зв'язок між валовою продукцією на 1 га сільськогосподарських угідь та встановленими факторами описується кореляційно-регресійною моделлю:

$$y_{(x)} = 1916,1 + 0,38x_1 - 1,51x_2 + 2,97x_3,$$

$$r_{yx} = 0,944.$$

У СТОВ "СС "Тростянець" Полтавського району Полтавської області в ході кореляційного аналізу залежність між досліджуваними результативною та факторними ознаками набула рівняння такого вигляду:

$$y_{(x)} = 1784,71 - 0,11x_1 + 0,54x_2 + 0,27x_3,$$

$$r_{yx} = 0,985.$$

Для наочності отриманих результатів та їх відмінностей представимо отримані результати у табл. 2.

Із кореляційної залежності (табл. 2) видно, що на СВК "Батьківщина" Котелевського району Полтавської області зростання інвестиційної забезпеченості на 1 грн. призводить до збільшення виходу валової продукції з 1 га сільськогосподарських угідь на 1,5 грн., а при зростанні фондозабезпеченості на 1 грн. валова продукція з гектара сільськогосподарських угідь зменшиться на 0,5 грн. Зростання за-

Таблиця 2. Порівняльний аналіз коефіцієнтів рівняння регресії

Показники	СВК «Батьківщина»	ПОСП ім. Суворова	СТОВ «СС «Тростянець»
Загальний коефіцієнт кореляції	0,904	0,944	0,985
Значення факторів:			
— x_1	1,5	0,38	-0,11
— x_2	-0,54	-1,51	0,54
— x_3	0,96	2,97	0,27
Резерв збільшення валової продукції, тис. грн.	4135,6	3219	258,6

Джерело: розрахунки автора.

безпеченості позичковим капіталом на 1 грн. призводить до збільшення валової продукції в розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь на 0,9 грн.

Як показує аналіз, на збільшення виходу валової продукції з гектара сільськогосподарських угідь на СВК "Батьківщина" особливо вплинула вартість інвестицій на 1 га сільськогосподарських угідь, тобто фактор x_1 .

На ПОСП ім. Суворова Решетилівського району Полтавської області зростання вартості інвестицій на одиницю земельної площі на 1 грн. призводить до збільшення виходу валової продукції з 1 га сільськогосподарських угідь на 0,38 грн., а при зростанні фондозабезпеченості на 1 грн. валова продукція з гектара сільськогосподарських угідь зменшиться на 1,51 грн. Зростання забезпеченості позичковим капіталом на 1 грн. призводить до збільшення валової продукції в розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь на 2,97 грн.

На даному підприємстві значний позитивний вплив на збільшення виходу валової продукції з 1 га сільськогосподарських угідь здійснювала забезпеченість позичковим капіталом 1 га сільськогосподарських угідь, тобто фактор x_3 .

На СТОВ "СС "Тростянець" Полтавського району Полтавської області зростання розміру інвестиційної забезпеченості одиниці земельної площі на 1 грн. призводить до зменшення валової продукції з 1 га сільськогосподарських угідь на 0,11 грн. Зростання фондозабезпеченості на 1 грн. сприяє збільшенню валової продукції з гектара сільськогосподарських угідь на 0,54 грн., а зростання забезпеченості позичковим капіталом одиниці земельної площі на 1 грн. призводить до збільшення валової продукції в розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь на 0,27 грн.

Щодо даного підприємства то на збільшення виходу валової продукції з гектара сільськогосподарських угідь найбільше вплинула фондозабезпеченість, тобто фактор x_2 .

Одержаний вихід валової продукції на 1 га сільськогосподарських угідь не є статичним. В результаті більш раціонального використання наявних ресурсів можна досягти збільшення даного показника. Проведений кореляційно-регресійний аналіз показав, що резерв збільшення виходу валової продукції з одиниці земельної площі внаслідок більш продуктивного та раціонального використан-

ня ресурсів на СВК "Батьківщина" Котелевського району становить 4135,6 тис. грн., на ПОСП ім. Суворова Решетилівського району — 3219 тис. грн., на СТОВ "СС "Тростянець" Полтавського району Полтавської області — 258,6 тис. грн. Саме стільки підприємства недоотримують внаслідок неефективного використання ресурсів.

Проведений кореляційно-регресійний аналіз показує, що інвестиційні вкладення у сільськогосподарське виробництво залишаються недостатніми для розширеного відтворення. Хоча можна стверджувати, що інвестиції у виробництво відображаються певним чином через нарощування матеріально-технічної бази та залучення позичкового капіталу, а ефективність інвестицій є складовою частиною ефективності сільськогосподарського виробництва, що може бути виражена через результати виробничо-господарської діяльності аграрних підприємств. Визначальний вплив на ці результати чинять інвестиції в основний капітал, який становить основу матеріально-технічної бази. Тож підприємствам області слід продовжувати нарощувати свій інвестиційний потенціал і направляти власні та позичкові кошти у виробництво та на збільшення основного капіталу.

У ринкових умовах господарювання інвестиційна діяльність сільськогосподарських підприємств Полтавської області повинна бути направлена на досягнення максимального рівня віддачі від капіталовкладень, здійснених у виробництво.

Головним показником, який характеризує рівень відтворення вкладеного інвестиційного капіталу, є ефект і його відношення до витрат, що зумовлюють одержання ефекту. Як ефект за різними джерелами можуть бути використані: валова, товарна продукція підприємства, прибуток [1].

Розглянемо показники відтворення капіталу на прикладі окремих сільськогосподарських підприємств Полтавської області (табл. 3, 4, 5).

Аналіз даних, наведених у табл. 3, свідчить про низькі темпи відтворення та неефективне використання капіталовкладень у СВК "Батьківщина" Котелевського району Полтавської області. Незважаючи на тенденцію до збільшення обсягу інвестицій (виняток становить лише 2009 р.), вихід валової, товарної продукції та прибутку в розрахунку на 1000 грн. інвестицій має тенденцію до зменшення.

Це пояснюється тим, що капіталовкладення у виробництво зростають швидшими темпами, ніж вартісні результативні показники виробництва.

Тенденцію низьких темпів відтворення капіталу підтверджують і натуральні показники в розрахунку на 1000 грн. інвестицій.

Аналіз свідчить, що на розвиток сільського господарства у СВК "Батьківщина" виділяються великі кошти, а тому дуже важливо своєчасно і раціонально їх використовувати, добиватися найвищої віддачі, всебічно підвищувати ефективність виробництва.

Показники відтворення капіталу в ПОСП ім. Суворова Решетилівського району Пол-

Таблиця 3. Показники відтворення капіталу на СВК "Батьківщина" Котелевського району Полтавської області

Показники	Роки		
	2007	2008	2009
Капітальні інвестиції, тис. грн.	4662	7609	7133
Валова продукція, тис. грн.	19344	22804	19443
Товарна продукція, тис. грн.	21295	29836	28429
Чистий прибуток, тис. грн.	7902	10337	6325
Одержано на 1000 грн. інвестицій, грн.			
– валової продукції	4149,3	2997,0	2725,8
– товарної продукції	4567,8	3921,2	3985,6
– прибутку	1695,0	1358,5	886,7
Вироблено на 1000 грн. інвестицій, ц			
– м'яса (усіх видів)	1,1	0,7	0,7
у т.ч. приросту ВРХ	0,8	0,5	0,4
приросту свиней	0,2	0,2	0,2
– молока	11,3	6,2	7,6
– яєць, шт.	130	70	80
Вироблено на 1000 грн. інвестицій, ц			
– зерна	22,7	22,9	16,5
– цукрових буряків	16,9	16,9	8,8
– соняшнику	5,4	2,5	3,1

*Джерело: Річна фінансова звітність сільськогосподарських підприємств Полтавської області

тавської області, наведені в табл. 4, свідчать, що, незважаючи на значне зниження результативних показників у 2009 р., вихід валової і товарної продукції в розрахунку на 1000 грн. інвестицій має тенденцію до збільшення.

Це пояснюється випереджальним зниженням

Таблиця 4. Показники відтворення капіталу на ПОСП ім. Суворова Решетилівського району Полтавської області

Показники	Роки		
	2007	2008	2009
Капітальні інвестиції, тис. грн.	369	1248	295
Валова продукція, тис. грн.	7442	8809	7091,8
Товарна продукція, тис. грн.	4541	4513	4404
Чистий прибуток, тис. грн.	998	18	62
Одержано на 1000 грн. інвестицій, грн.			
– валової продукції	20168,8	7058,5	24040
– товарної продукції	12306,2	3616,2	14928,8
– прибутку	274,6	14,4	210,2
Вироблено на 1000 грн. інвестицій, ц			
– м'яса (усіх видів)	2,0	0,5	1,9
у т.ч. приросту ВРХ	1,3	0,3	1,3
приросту свиней	0,7	0,2	0,6
– молока	19,5	4,6	17,4
Вироблено на 1000 грн. інвестицій, ц			
– зерна	79,9	23,6	116,5
– цукрових буряків	12,9	–	–
– соняшнику	19,6	3,9	17,1

*Джерело: Річна фінансова звітність сільськогосподарських підприємств Полтавської області.

Таблиця 5. Показники відтворення капіталу на СТОВ "СС "Тростянець" Полтавського району Полтавської області

Показники	Роки		
	2007	2008	2009
Капітальні інвестиції, тис. грн.	991,2	1674	513
Валова продукція, тис. грн.	4020,6	4427,9	4387,8
Товарна продукція, тис. грн.	3523	4422	5145
Чистий прибуток (збиток), тис. грн.	192,9	-195	458
Одержано на 1000 грн. інвестицій, грн.			
– валової продукції	4056,3	2645,2	8553,2
– товарної продукції	3554,3	2641,6	10029,2
– прибутку	194,6	-116,5	895,8
Вироблено на 1000 грн. інвестицій, ц			
– м'яса (усіх видів)	0,7	0,3	0,9
у т.ч. приросту ВРХ	0,6	0,3	0,9
приросту свиней	0,1	0,01	0,01
– молока	13,1	6,8	20,5
– яєць, шт.	7	30	10
Вироблено на 1000 грн. інвестицій, ц			
– зерна	22,5	16,9	44,7
– цукрових буряків	11,3	4,9	8,3
– соняшнику	2,7	2,2	12,9

*Джерело: Річна фінансова звітність сільськогосподарських підприємств Полтавської області.

виробничих капіталовкладень порівняно із вартісними результативними показниками.

Виняток становить розмір прибутку, одержаний на 1000 грн. інвестицій, який у 2009 р. порівняно із 2007 р. зменшився на 23,5 %. Причиною цього є випереджальне зниження розміру прибутку (на 93,8 %) порівняно із зниженням капіталовкладень у виробництво (на 20,1 %).

Як свідчать дані табл. 4, 2008 р. був найменш ефективним у діяльності підприємства.

Так, при найбільших капіталовкладеннях (у 3,4 рази більше проти рівня 2007 р.) підприємство отримало найменший прибуток (на 98,2 % менше порівняно з 2007 р.). Як наслідок, у 2008 р. відбулося значне зменшення результативних показників у розрахунку на 1000 грн. інвестицій.

Натуральні показники, розраховані на 1000 грн. інвестицій, ілюструють низькі темпи відтворення виробничого капіталу в ПОСП ім. Суворова Решетилівського району Полтавської області. Виняток становить лише виробництво зерна на 1000 грн. інвестицій, яке протягом 2007—2009 рр. дослідження збільшилось на 45,8 %.

За даними табл. 5, вартісні та натуральні показники СТОВ "СС "Тростянець" Полтавського району Полтавської області, розраховані на 1000 грн. інвестицій, упродовж 2007—2009 рр. мають тенденцію до збільшення.

Це відбувається на тлі зниження обсягу капіталовкладень у виробництво на 48,2 % проти рівня 2007 р. та на 70 % проти рівня 2008 р.

Позитивним і парадоксальним у діяльності СТОВ "СС "Тростянець" Полтавського району

Полтавської області є те, що у 2009 р. підприємство при найменших капіталовкладеннях за 2006—2009 рр. отримало найбільший прибуток.

Поряд із цим, показники виробничої діяльності 2008 р. ілюструють абсолютно протилежну ситуацію — при найбільших капіталовкладеннях підприємство отримало найменший прибуток, що свідчить про неефективне використання залучених у виробництво коштів.

Важливість впливу капіталовкладень на результативні показники діяльності сільськогосподарських підприємств важко переоцінити, але, поряд із цим, на діяльність підприємств чинять значний вплив й інші фактори. Тому, як показує приклад досліджуваних підприємств, збільшення обсягів капіталовкладень не обов'язково означає збільшення вартісних та натуральних показників, розрахованих на одиницю інвестицій. При правильній організації виробництва навіть з невеликими капіталовкладеннями можна досягти збільшення результативних показників діяльності підприємства.

ВИСНОВКИ

Ефективне використання вкладеного у виробництво капіталу позитивно впливає на збільшення норми прибутку на вкладений капітал. Так, інтенсивне використання сільськогосподарської техніки сприятливо позначається на підвищенні фондівіддачі, а також на зниженні собівартості одиниці продукції. У свою чергу, зниження витрат виробництва сприяє збільшенню розміру чистого прибутку, який є складовою частиною норми прибутку на вкладений капітал. Збільшення чистого прибутку за рахунок підвищення капіталозабезпеченості дозволяє скоротити терміни окупності вкладених у виробництво коштів.

У ринкових умовах господарювання інвестиційна діяльність сільськогосподарських підприємств Полтавської області повинна бути направлена на досягнення максимального рівня віддачі від капіталовкладень, здійснених у виробництво.

Література:

1. Гойко А.Ф. Методи оцінки ефективності інвестицій та пріоритетні напрями їх реалізації / А.Ф. Гойко. — К.: ВІРА-Р, 1999. — 320 с.
 2. Дем'яненко М.Я. Кредитний механізм аграрного сектора економіки в період становлення ринкових відносин / М.Я. Дем'яненко // Економіка України. — 2003. — № 4. — С. 15—24.
 3. Денисенко М.П. Основи інвестиційної діяльності: підручник для студентів ВНЗ / М.П. Денисенко. — К.: Алерта, 2003. — 338 с.
 4. Музиченко А.С. Інвестиційна діяльність в Україні: навчальний посібник / А.С. Музиченко. — К.: Кондор, 2005. — 406 с.
 5. Стецюк Н.П. Теорія і практика управління фінансовими ресурсами сільськогосподарських підприємств: [монографія] / Н.П. Стецюк. — К.: ННЦ ІАЕ, 2008. — 386 с.
- Стаття надійшла до редакції 02.11.2010 р.